

RECENZE – REVIEWS – BESPRECHUNGEN – РЕЦЕНЗИИ

Hannes Kniffka: Elements of Culture-Contrastive Linguistics. Elemente einer kulturkontrastiven Linguistik. Frankfurt/M., Peter Lang Verlag 1995, 464 s. (ISBN 3-631-47602-7)

Dvojjazyčný titul Kniffkovy knihy není manýrou obecného lingvisty, který chtěl ozvláštnit své zbloudění do hájemství kontrastivní lingvistiky, ale je motivováno zcela prakticky. Kniffkova kniha, věnovaná jeho studentům v Saudské Arábii, Čínské lidové republice a Maroku, je totiž souhrnem sedmi anglicky a německy psaných přednášek a studií. Tyto studie se opírají o autorovy zkušenosti z jeho osobních setkání s jinými kulturami a jsou případně shrnuty pod titulem *Elementy kulturněkontrastivní lingvistiky*, neboť nejde o dílo syntetické ani pokud jde o knihu jako celek, ani pokud jde o jednotlivé studie.

Kniffka ve své knize sleduje několik cílů. V první řadě mu jde o deskripci (s. 11). Deskriptivní je především poslední, téměř stotřicetistránková studie o zvířecích „křestních“ jménech *Animal first names*, která je „excerptem šířeji zaměřeného projektu“ (s. 308), na němž pracuje katedra obecné jazykovědy na bonnské univerzitě, jejímž profesorem je Kniffka od roku 1989. Ve své dokumentaci Kniffka zaznamenává německá a marocká pojmenování domácích zvířat, tedy psů, koček, kanárek a krav, a ve studiu těchto pojmenování vidí „důležitou součást každé kulturněkontrastivní analýzy“ (s. 427n.). To by byl poněkud překvapivý závěr, kdyby tím Kniffka nemyslel přece jen něco hlubšího. Anglické *pets* totiž značí nejen „domácí zvířata“, ale také „domácí miláčky“. Kniffka pak exkurzy do evropských i mimoevropských kultur poukazuje na rozdílnost ve vzájemném vztahu pojmů „domácí zvíře“ a „domácí miláček“, popř. jejich absenci. Toto srovnání vymezuje pak jistá geografická a kulturní *kontinua* (termín Kniffkův), a studie je tedy přece jen víc než pouhé srovnání onymických možností v jednotlivých jazycích. Materiálově zaměřena je ovšem např. i studie *Towards the study of ethnic epithets from a culture-contrastive perspective*. Ta je věnována nominativně vyjadřovaným etnickým stereotypům, a to na materiálu individuálních slovníků představitelů různých jazykových kultur. Češi se do žebříčku zkoumaných etnik nedostali, Němci jsou v arabském světě vnímáni jako „řádní“, „pořádní“, „pedantští“ „otroci pořádku“, maroťti informandi zmiňují označení s významem „racionální“ a „vážný“ „medvěd“. Albánský a řecký informand se shodují v pejorativním a negativním zabarvení označení pro Němce, Finové užívají stereotypních pojmenování *kartoffeltysker* a *polsetysker*, což je srovnatelné s naším *bratwurst*. Údaje o užití těchto pojmenování v diskurzu chybí i přes to, že Kniffka zdůrazňuje význam komplexního uchopení etnických epitet. Ve studii *Linguistic clues for cultural clashes?* v nich však správně vidí lingvistický materiál pro interdisciplinární uchopení stereotypů, jež jsou výsledkem i katalyzátorem etnických či rasových konfliktů.

Druhým klíčem ke Kniffkově knize je zdůraznění skutečnosti, že analyzované problémy jsou významné nejen pro teoretickou lingvistiku, ale i pro výuku cizím jazykům (s. 12). A naopak, že

výuka cizím jazykům a studium odlišných vzdělávacích systémů může poskytnout cenný materiál obecné lingvistiky. Obecnou lingvistiku je totiž podle Kniffky třeba chápat současně též jako lingvistiku aplikovanou, tj. neodtrženou od materiálu a konkrétního aplikačního úkolu. Těmto úvahám zasvětil Kniffka např. přednášku *Allgemeine Sprachwissenschaft als Grundlagen- und als Anwendungswissenschaft* a především ústřední přednášku-studii *Lückenkontrast: Elemente einer „kulturkontrastiven“ Grammatik Deutsch-Arabisch und Deutsch-Chinesisch*. Význam této studie pro Kniffkovu knihu podtrhuje skutečnost, že se její podtitul promítl do titulu celé knihy. Na druhé straně není od věci podotknout, že titul této studie je v několikolikerém smyslu zavádějící. Za prvé v něm jde skutečně o srovnání nejen německo-arabské, ale i německo-čínské, o němž se nezmiňuje jiná verze titulu článku v předmluvě a německém a anglickém úvodu. Za druhé nejde ve spojení „kulturkontrastivní gramatika“ o recenzentův překlep, ale o autorovo přesvědčení, že pragmatické jevy (Kniffka se zmiňuje o gestech, zdvořilostních a konverzačních strategiích, způsobech počítání, (pohřebních) rituálech apod.) jsou jevy „systémové“, a proto „gramatické“. Za třetí se přívlastek „kulturkontrastivní“ v jiné verzi titulu v úvodních pasážích knihy objevuje bez uvozovek a s velkým písmenem, a i když Kniffka v úvodní pasáži tvrdí, že mu nejde o konstituování nového odvětví lingvistiky (s. 9), velké písmeno přece jen naznačuje, že je – nejspíš pod dojmem Cross-Cultural Studies – přesvědčen, že jde o jasně vymezený směr či teorii. Za čtvrté vysvětluje *Lückenkontrast* jako metodu, která spočívá v evidování absence nějaké „veličiny“ jazyka Lx v jazyce Ly (s. 40), třebaže na jiném místě ve shodě s titulem své studie říká, že nesrovnáváme jazykové jednotky, ale systémy těchto jednotek s veškerými jejich vnitřními i vnějšími relacemi k jiným systémům a subsystémům.

Už titul Kniffkovy ústřední přednášky, ale samozřejmě především autorovy vývoody ukazují, že pojmu „systém“ používá ve své knize měkčeji než systémová lingvistika. Dokumentovat to lze například na jeho výkladu „poděkování“. Systém „poděkování“ je podle Kniffky v každém jazyce tvořen jistým inventářem lexikálních jednotek, které lze uspořádat do hierarchické škály typu *danke, danke schön, schönen Dank, danke sehr, danke recht sehr..., herzlichen Dank, ganz herzlichen Dank...* Hierarchické uspořádání (relační pravidla) zpřesňují pravidla užívání příslušných obrátů v určitých typových situacích. S odkazem na žádoucnost budoucího popisu takovýchto dílčích systémů se však Kniffka vyhýbá otázce individuální i kontextové variability těchto systémů a souvislosti takového dílčího systému a jiných dílčích systémů, popř. jejich uspořádání v rámci nějakého komplexnějšího systému, jakož i otázky jejich vztahu k systému v saussurovském slova smyslu.

Skutečně matoucí jsou však až Kniffkovy zdánlivé i skutečné protimluvy: Zatímco na s. 47 se mluví o nepominutelné roli orální tradice, která se v arabském světě uplatňuje i při výuce cizím jazykům, na s. 49 se mluví o magickém významu, který má v arabském světě při učení cizím jazykům grafická reprezentace. Zatímco na s. 87 se tvrdí, že pro výrazy „poděkování“ lze v různých jazycích předpokládat jednoduché překladové ekvivalenty, na s. 89 se praví, že udání překladatelského ekvivalentu bez všeobecné strukturní a pragmatické analýzy celého systému obou jazyků je bezcenné. A zatímco se na s. 89 praví, že pravděpodobně v každém jazyce existují např. pro poděkování hierarchické škály výrazů a opisných obrátů, na s. 93 se praví, že škála německých poděkování a opisů pro poděkování je pro arabský svět něčím naprosto cizím.

Při rozsahu práce, kterou Kniffka předložil, jsou taková přehlédnutí vcelku pochopitelná. Ne přijatelné je však Kniffkovo východisko, že např. učebnice němčiny pro Araby se mají důsledně řídit kulturou adresáta, že mají důsledně vypouštět v arabské kultuře nevhodná nebo závadná témata (např. zábava, emancipace apod.) a naopak zavést nebo posilovat témata pro arabskou kulturu podstatná (např. pohřební rituál a jeho postavení ve společnosti). Nechám-li stranou, že Kniffka necitlivost vůči arabským kulturním specifikům vytýká učebnicím a pomůckám, které se vědomě

orientují na cizince obecně (tedy Afričany a Asijce, stejně jako Američany a Evropany), zdá se mi pozoruhodné, že Kniffka opomíjí jeden významný aspekt výuky cizím jazykům, totiž potřebu domluvit se v zemi či v zemích, kde se tímto jazykem mluví, a pochopit jejich kulturu. Zavedení např. arabských témat do učebnic němčiny pro Araby bude jistě užitečné pro německou konverzaci arabských germanistů, méně již pro pochopení německé (evropské) kultury či elementární dorozumění. Kniffka zde totiž dle mého soudu neoprávněně absolutizuje zkušenost, že ne každý zvuk (slovo) a ne každé sousloví jazyka Lx jsou v jazyce Ly stejně nevinné jako v jazyce Lx; toto na lexikální a frazeologické úrovni přijatelné východisko Kniffka dokumentuje na německém křestním jméně *Monika*, které zvukově připomíná arabské *manioka* ('děvka').

S otazníkem je i Kniffkův boj proti stereotypu „levantského fatalismu“, který se podle Evropanů artikuluje v arabském konverzačním obratu *in ša'allah* ('zítra'). Tento stereotyp totiž nelze vyvrátit tím, že obrat *in ša'allah* vysvětlíme nikoli „etymologicky“ či „doslovným překladem“, ale výhradně dle kontextu užití. Tento stereotyp se totiž dle mého soudu příslušnou jazykovou zkratkou jen zviditelňuje, artikuluje, avšak reálně existuje i bez ní. Kubánská *manyana* nebo český *klídek* se nestane zkratkou pro jistý životní postoj, a tedy i zkratkou pro jistý stereotyp, dokud tu nebude něco, co utvoření takového stereotypu dovoluje.

Pokud jde o deskriptivní záměr knihy, Kniffka svůj úmysl nepochybně naplnil. V záplavě materiálu je však někdy obtížné rozpoznat, jak je tento materiál analyzován a interpretován a jaké poznání skutečně přináší. Pokud jde o teoretické příspěvky, pak v člácích, které deklarují nutnost jednoty obecné a aplikované lingvistiky, překvapuje minimální práce s materiálem. Spíše než o analytické řešení konkrétních otázek kulturněkontrastivní lingvistiky nebo představení vlastní teorie jde o formulování desiderat jak obecné, tak kulturněkontrastivní lingvistiky.

Marek Nekula

Wolfgang Moser. Xenismen. Die Nachahmung fremder Sprachen. Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien, Lang 1996 (Europäische Hochschulschriften: Reihe 21, Linguistik; Bd. 159.), 284 s. (ISBN 3-631-48883-1)

Knihy Wolfganga Mosera, absolventa studia lingvistiky, romanistiky a anglistiky na univerzitě v Grazu, zaujme už svým názvem. Co se skrývá za označením *xenismus*? Částečnou nápovědu podává podtitul, detailnější vysvětlení poskytuje autor v úvodní kapitole.

Termín *xenismus* Moser převzal od Konrada Ehlicha, obsahově jej však poněkud modifikoval. Podle Ehlicha jsou xenismy jazykové i nejazykové fenomény, z nichž lze poznat cizost těch, kdo se učí druhému jazyku. (V podstatě ze stejné komunikační situace, i když viděné z opačné perspektivy, vychází také Jörg Roche při definování blízkého termínu *xenolekt*. Označuje jím zjednodušený jazyk v kontaktu s cizincem, tedy opět jakousi úchytkou od běžné jazykové normy, jinak řečeno cizost.) Aspekt cizosti je důležitý i pro Moserovo pojetí xenismů. Za xenismy v nejširším smyslu považuje v podstatě vše, co je v kontrastním porovnávání alespoň dvou jazykových forem nápadné jako cizí, jiné, odchylné. Ve své práci se však zabývá pouze xenismy v užším smyslu, tj. takovými elementy, které cizost (případně pseudocizost) pouze záměrně napodobují. Všimá si téměř výhradně imitací jazykových, a to především interlingválních, ne tedy např. nápodob dialektů uvnitř jednoho jazyka.